

OSKAR BEDNARCZYK

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

bednarczyk.oskar@gmail.com

ORCID: 0009-0001-2358-3267

PATRYCJA SZKUDLAREK

Polska Akademia Nauk

patrycja.szk.mgmt@wp.pl

ORCID: 0009-0009-6313-1095

Doręczenia elektroniczne a efektywność prawa do sądu – granice formalizmu procesowego w świetle orzecznictwa NSA

**Electronic service and the effectiveness of right
to a court – limits of procedural formalism
in the light of the Supreme Administrative
Court’s case law**

Streszczenie. Niniejsze opracowanie zawiera analizę konsekwencji zmian regulacji elektronicznego wnoszenia skarg do wojewódzkich sądów administracyjnych za pośrednictwem organów podatkowych. Wygaszanie usługi ePUAP i odroczenie obowiązku stosowania systemu doręczeń elektronicznych przez sądy

spowodowało lukę w prawie, która skutkowałą odrzucaniem skarg wniesionych do WSA za pomocą doręczeń elektronicznych, co uniemożliwiało skuteczną realizację prawa do sądu przez podatnika. Dotychczasowe orzecznictwo w przedmiocie skuteczności doręczeń nie jest jednolite, jednakże NSA ostatecznie przyjął stanowisko, zgodnie z którym możliwość realizacji prawa do sądu musi być zapewniona bez względu na system komunikacji z organem i sądem. Stanowi to realizację dorobku prawa UE oraz orzecznictwa TSUE i ETPCz.

Słowa kluczowe: doręczenia elektroniczne; prawo podatnika do sądu; ePUAP; e-Urząd Skarbowy; e-Doręczenia; nadmierny formalizm.

Abstract. This article contains an analysis of consequences of changes in regulations governing the electronic filing of complaints submitted to provincial administrative courts through tax authorities. The discontinuation of the ePUAP service and the postponement of an obligation to use the electronic delivery system by courts created a legal loophole, which resulted in a rejection of complaints filed with provincial administrative courts via electronic delivery, thus preventing taxpayers from effectively exercising their right to a court. The existing case law on an effectiveness of deliveries is not unified, but the Supreme Administrative Court has finally adopted a position that a possibility of exercising right to a court must be ensured regardless of the system of communication with the authority and the court. This constitutes the implementation of EU law, as well as the case law of the CJEU and the ECtHR.

Keywords: electronic deliveries; taxpayer's right to a hearing; ePUAP; e-Tax Office; e-Deliveries; excessive formalism.

1. Wprowadzenie

Prawo do sądu stanowi jeden z fundamentów demokratycznego państwa prawa i podstawowy mechanizm kontroli działalności administracji publicznej¹, co odgrywa szczególną rolę w gałęzi prawa o wysokim stopniu ingerencyjności w prawa jednostki, jaką jest prawo podatkowe. Jego istota sprowadza się nie tylko do formalnego zagwarantowania możliwości roz-

¹ Por. A. Wróbel, *Glosa do trzech wyroków Trybunału Konstytucyjnego: z dnia 6 października 1998 r., K 36/97, z dnia 16 marca 1999 r., SK 19/98, z dnia 8 grudnia 1998 r., K 41/97*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1, s. 208.

strzygnięcia sprawy przez niezależny oraz niezawisły sąd, lecz przede wszystkim do zapewnienia realnego, efektywnego i równego dostępu do wymiaru sprawiedliwości². Współcześnie realizacja tego prawa odbywa się w coraz większym stopniu przy wykorzystaniu narzędzi teleinformatycznych, które mają usprawniać postępowanie oraz zwiększać pewność i szybkość obrotu prawnego. Cyfryzacja procedur sądowoadministracyjnych i podatkowych stała się zatem nieodłącznym elementem modernizacji państwa prawa. Konieczność przeprowadzenia procesu cyfryzacji wymiaru sądownictwa jest także podkreślana w literaturze przedmiotu jako immanentny element rozwoju³.

Proces ten, choć z założenia upraszczający i racjonalizujący komunikację z organami władzy publicznej, może powodować jednak istotne antagonizmy pomiędzy technicznym wymiarem procedury a konstytucyjnymi gwarancjami procesowymi. Równoległe funkcjonowanie kilku systemów teleinformatycznych – ePUAP, e-Urząd Skarbowy oraz e-Doręczenia – przy jednoczesnym etapowym wdrażaniu nowych rozwiązań oraz różnym tempie ich implementacji bądź wygaszania, po stronie podatników, organów i sądów, doprowadziło do powstania poważnych wątpliwości interpretacyjnych. W konsekwencji pojawiło się ryzyko, że wybór niewłaściwego kanału komunikacji elektronicznej może skutkować odrzuceniem środka zaskarżenia oraz pozbawieniem strony prawa do sądu pomimo braku istniejącej ku temu podstawy prawnej.

Szczególne znaczenie problem ten zyskał na przełomie 2025 i 2026 r., gdy rozpoczęto wygaszanie usługi ePUAP oraz zastąpiono go systemem doręczeń elektronicznych w komunikacji z organami podatkowymi na etapie składania skargi do sądu administracyjnego, podczas gdy sądy nadal funkcjonują w oparciu o system ePUAP. Powstała w ten sposób luka

² Wyrok TK z dnia 10 lipca 2000 r., SK 12/99, OTK 2000, nr 5, poz.143.

³ W literaturze przedmiotu wskazuje się, że polskie sądownictwo wymaga przede wszystkim rzeczywistego wzmocnienia poprzez wyposażenie go w rozwiązania usprawniające przebieg postępowań. Chodzi przy tym nie tyle o dalsze upraszczanie procedur, ile o stworzenie odpowiedniego zaplecza organizacyjnego i infrastrukturalnego, w szczególności w obszarze nowoczesnych technologii informatycznych i rozwiązań technicznych. Zob. S. Steinborn, *Konstytucyjne i karnoprocesowe uwarunkowania struktury sądownictwa powszechnego w kontekście projektów ograniczenia jej do dwóch szczebli*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 11–12, s. 170–182.

systemowa – wynikająca z niespójności przepisów przejściowych oraz rozłożonego w czasie obowiązku stosowania nowych narzędzi – doprowadziła do rozbieżności w orzecznictwie sądów administracyjnych, a nawet do czasowego podważenia przymiotu skargi do wojewódzkiego sądu administracyjnego jako skutecznego środka ochrony prawnej.

Prawo do sądu, w tym sądowej kontroli administracji publicznej, w tym organów podatkowych oraz do skutecznego środka zaskarżenia stanowią jeden z filarów państwa, które można określać mianem demokratycznego państwa prawa. Możliwość wiążącego rozstrzygnięcia sporu przez sąd, którego wyrok jest podstawą egzekwowania obowiązków, sięga czasów nadawania stanowi szlacheckiemu przywilejów stanowych takich jak przywilej czerwiński z 1422 r. nadany przez Władysława Jagiełłę, który wprowadzał zakaz konfiskaty majątku szlachcica bez wyroku⁴. Natomiast dziś prawo do sądu jest wpisane jako jedno z podstawowych praw, na którym opierają się społeczeństwa, a miarą jego istnienia można oceniać standardy demokratyczne państw wysoko rozwiniętych. Istota tego prawa została ujęta między innymi w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej⁵, Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁶ oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁷.

Celem niniejszego opracowania jest analiza zmian w regulacjach doręczania skarg do WSA za pośrednictwem organów administracji publicznej w tym organów podatkowych, w sposób elektroniczny, przez pryzmat konstytucyjnej zasady prawa do sądu oraz standardu skutecznej ochrony sądowej wypracowanego w prawie unijnym. Tezą dla poniższej analizy jest twierdzenie, że w prokonstytucyjnym orzecznictwie Naczelnego Sądu

⁴ Zob. M. Szwaab, *Kształtowanie się prawa do sądu w prawie polskim przed uchwaleniem Konstytucji RP z 1997 r.*, „Przegląd Konstytucyjny” 2019, nr 3, s. 35–36.

⁵ Art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (tekst jedn. Dz.Urz. UE C 2016, Nr 202, s. 389), dalej: KPP.

⁶ Art. 6 Konwencji Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), dalej: EKPCz.

⁷ Art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej: Konstytucja RP.

Administracyjnego⁸ dostrzegalny jest kierunek wykładni zmierzający do wzmocnienia gwarancji procesowych strony poprzez ograniczenie nadmiernego formalizmu w zakresie wyboru środka komunikacji elektronicznej w relacji między stroną a sądem. W konsekwencji przyjmuje się, że niedopatrzenie ustawodawcy nie może skutkować pozbawieniem strony prawa do sądu. Tendencja ta stanowi próbę przywrócenia równowagi pomiędzy technicznym wymiarem cyfryzacji postępowania, a aksjologicznym rdzeniem prawa do sądu.

Ewoluuująca informatyzacja postępowań podatkowych i sądowoadministracyjnych, przy jednoczesnym równoległym funkcjonowaniu kilku systemów teleinformatycznych (e-PUAP, e-Urząd Skarbowy, e-Doręczenia), doprowadziła do powstania licznych wątpliwości co do prawidłowego sposobu wnoszenia pism oraz dokonywania doręczeń. Szczególne znaczenie problem ten zyskał pod koniec 2025 r., gdy profesjonalni pełnomocnicy utracili możliwość komunikacji z organami podatkowymi za pośrednictwem systemu ePUAP ze względu na jego wygaszanie, podczas gdy sądy administracyjne i część organów nadal funkcjonują w oparciu o ten system. W dalszej części artykułu przedstawiona zostanie analiza przepisów regulujących elektroniczne wnoszenie skarg i dokonywanie doręczeń, a następnie omówione zostaną rozstrzygnięcia Naczelnego Sądu Administracyjnego, które wyznaczają kierunek interpretacyjny zmierzający do zapewnienia efektywnej ochrony sądowej w warunkach wielosystemowego modelu komunikacji elektronicznej.

2. Prawo do sądu – analiza stanu prawnego

Nie sposób wyrazić się zbyt doniośle o istocie tego prawa, jednakże nie sposób także zaprzeczyć, że dla realizacji zasady równości wobec prawa prawo do sądu⁹ musi być ściśle uregulowane proceduralnie w taki sposób, aby zapewnić każdemu jednakową możliwość jego realizacji. W celu

⁸ Zob. postanowienia NSA z dnia: 24 września 2025 r., I FSK 1395/25, LEX nr 3937870; 28 października 2025 r., I OSK 1516/25, LEX nr 3940890, I OSK 1517/25, LEX nr 3938926; 20 listopada 2025 r., II OSK 2242/25, LEX nr 4021144.

⁹ Zob. art. 45 ust. 1 Konstytucji RP.

zagwarantowania tej jednolitości uregulowano tryb wnoszenia i formę pism procesowych, zasady reprezentacji i sposób komunikowania się z sądem, a także terminy oraz mechanizm doręczeń, determinujący sposób ich obliczania. Mając na uwadze złożoność przepisów oraz wysoki formalizm regulacji procesowych, pozytywnie należy oceniać wszelkie próby uproszczenia procedury. Taki cel przyświecał ustawodawcy¹⁰, kiedy ten projektował przepisy mające na celu wprowadzenie doręczenia drogą elektroniczną, tworząc systemy doręczeń elektronicznych, o których mowa w ustawie o doręczeniach elektronicznych¹¹. Jednakże treść ustawy, która wprowadziła nowy kanał komunikacji z organami administracji publicznej, spowodowała nieścisłości interpretacyjne oraz poważny dyskurs w orzecznictwie, tworząc sytuację, którą można określić jako pozbawienie skargi do WSA miana skutecznego środka zaskarżenia. W konsekwencji powstał stan niepewności prawnej po stronie podatników chcących zaskarżyć niekorzystną decyzję organu, gdyż formalne wymogi związane z wyborem sposobu komunikacji zaczęły determinować dopuszczalność merytorycznego rozpoznania sprawy, przesuwając ciężar ochrony sądowej z płaszczyzny materialnej na zagadnienia czysto proceduralne.

Analizę błędu legislacyjnego – tworzącego niebezpieczną dla realizacji prawa do sądu lukę prawną – należy rozpocząć od przytoczenia treści art. 54 § 1 oraz § 1a Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi¹². Otóż art. 54 § 1 p.p.s.a. stanowi, iż skargę do sądu administracyjnego wnosi się za pośrednictwem organu, którego działanie, bezczynność lub przewlekłe prowadzenie postępowania jest przedmiotem skargi. Na-

¹⁰ W uzasadnieniu ustawy o e-doręczeniach projektodawca wskazał bowiem, że: „[w] związku z uruchomieniem bazy adresów elektronicznych znaczącemu uproszczeniu mogą ulec także zasady wnoszenia i doręczania pism. Obecnie organ doręczający może mieć pewność, że doręczenie realizowane jest na właściwy adres, tylko w przypadku, gdy adresatem doręczenia jest podmiot publiczny posiadający elektroniczną skrzynkę podawczą” (zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o doręczeniach elektronicznych, druk nr 239, s. 91).

¹¹ Ustawa z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych (tekst jedn. Dz.U. z 2026 r. poz. 3), dalej: ustawa o e-doręczeniach.

¹² Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 935 ze zm.), dalej: p.p.s.a.

tomiast, zgodnie ze zdaniem pierwszym § 1a tego artykułu, skargę w formie dokumentu elektronicznego wnosi się do elektronicznej skrzynki podawczej tego organu. Ustawodawca, regulując możliwość korespondencji z sądami oraz organami, stworzył oficjalne systemy służące do wnoszenia pism, które stanowią narzędzie tej komunikacji. Zdefiniował także pojęcie elektronicznej skrzynki podawczej w ustawie z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne¹³. Zgodnie z art. 3 pkt 17 tej ustawy przez wskazane pojęcie rozumie się dostępny publicznie środek komunikacji elektronicznej służący do przekazywania dokumentu elektronicznego do podmiotu publicznego przy wykorzystaniu powszechnie dostępnego systemu teleinformatycznego. Z kolei w art. 3 pkt 13 ustawy o informatyzacji ustawodawca zdefiniował pojęcie systemu ePUAP, wskazując, że jest to system teleinformatyczny, w którym instytucje publiczne udostępniają usługi przez pojedynczy punkt dostępowy w sieci Internet. W dalszej kolejności należy wskazać na treść art. 12b § 1 p.p.s.a., który odsyła do art. 46 § 2a tejże ustawy, zgodnie z którym warunek pisemności uważa się za zachowany, jeżeli pismo jest wnoszone w formie dokumentu elektronicznego, zawiera adres elektroniczny oraz jest podpisane przez stronę albo jej przedstawiciela ustawowego lub pełnomocnika kwalifikowanym podpisem elektronicznym, podpisem zaufanym albo podpisem osobistym. W tym miejscu konieczne jest podkreślenie, że w powyżej przywołanych przepisach p.p.s.a. ustawodawca nie precyzuje, czy prawidłowe wniesienie skargi do wojewódzkiego sądu administracyjnego drogą elektroniczną następuje przy użyciu skrzynki ePUAP, czy przy użyciu systemu doręczeń elektronicznych. Jednakże, zgodnie z art. 155 ust. 7 ustawy o e-doręczeniach, sądy i trybunały są obowiązane stosować przepisy ustawy w zakresie doręczania korespondencji z wykorzystaniem publicznej usługi rejestrowanego doręczenia elektronicznego lub publicznej usługi hybrydowej od dnia 1 października 2029 r.

¹³ Zob. ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (tekst jedn. Dz.U. z 2025 r. poz. 1703 ze zm.), dalej: ustawa o informatyzacji.

Zatem przepis wprost wskazuje, że sądy, w tym wojewódzkie sądy administracyjne, będą zobowiązane stosować system doręczeń elektronicznych dopiero od 1 października 2029 r., co nie budziłoby żadnych wątpliwości, gdyby nie treść art. 147 ust. 1 oraz ust. 2 tejże ustawy. Ustęp 2 wskazuje, że doręczenie korespondencji nadanej przez osobę fizyczną lub podmiot niebędący podmiotem publicznym, będące użytkownikami konta w ePUAP, do podmiotu publicznego posiadającego elektroniczną skrzynkę podawczą w ePUAP, w ramach usługi udostępnianej w ePUAP, jest równoważne w skutkach prawnych z doręczeniem przy wykorzystaniu publicznej usługi rejestrowanego doręczenia elektronicznego do dnia 31 grudnia 2025 r. Dla podatnika oraz jego pełnomocnika oznaczało to tyle, że do końca 2025 r. była możliwość wniesienia skargi do WSA za pośrednictwem organu przy pomocy systemu ePUAP. Powyższe zostało potwierdzone przez Ministerstwo Cyfryzacji w stanowisku¹⁴ dotyczącym komunikacji podmiotów publicznych od dnia 1 stycznia 2026 r. Natomiast zgodnie z art. 147 ust. 1 ustawy o e-doręczeniach doręczenie korespondencji nadanej przez podmiot publiczny posiadający elektroniczną skrzynkę podawczą w ePUAP do innego podmiotu publicznego posiadającego elektroniczną skrzynkę podawczą w ePUAP jest równoważne w skutkach prawnych z doręczeniem przy wykorzystaniu publicznej usługi rejestrowanego doręczenia elektronicznego do dnia 30 września 2029 r. Oznacza to, że organy podatkowe mogą przekazywać do wojewódzkich sądów administracyjnych skargi zgodnie z art. 54 § 1 p.p.s.a. za pomocą systemu ePUAP do 30 września 2029 r., co ma skutek równoważny z wykorzystaniem systemu doręczeń elektronicznych.

W konsekwencji w związku z wygaszaniem usług ePUAP oraz odsunięciem w czasie obowiązkowo stosowania systemu doręczeń elektronicznych przez sądy do 2029 r. powstają następujące pytania: jak podatnik (bądź nawet szerzej – strona) oraz jego pełnomocnik powinien wnieść skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego od 2026 r., chcąc zro-

¹⁴ Zob. stanowisko Ministerstwa Cyfryzacji dotyczącym komunikacji podmiotów publicznych od 1 stycznia 2026 r., <https://www.gov.pl/web/e-doreczenia/stanowisko-ministerstwa-cyfryzacji-w-sprawie-komunikacji-elektronicznej-podmiotow-publicznych-od-01012026-roku>, s. 5 (dostęp: 25.01.2026 r.).

bić to w sposób elektroniczny? Skoro z organem podatkowym nie można komunikować się za pośrednictwem ePUAP, natomiast z sądem nie można komunikować się przez e-Doręczenia, to jakiego systemu użyć? Powaga sprawy została także podkreślona interpelacją poselską nr 12606¹⁵. Na tle tak zarysowanego stanu prawnego do tej pory powstało bogate oraz niestety niejednolite orzecznictwo sądów administracyjnych, w tym NSA. Sądy z początku odrzucały skargi wniesione do organów za pośrednictwem systemu doręczeń elektronicznych, co także zyskało chwilową aprobatę NSA, natomiast kolejne orzeczenia Naczelnego Sądu Administracyjnego zawierały prokonstytucyjną wykładnię przepisów, które regulują techniczny wymiar prawa do sądu oraz jego procedurę. Powyżej opisana nieścisłość prawna, rozbieżności w orzecznictwie oraz ogólne zaniepokojenie środowisk prawniczych doprowadziły do konieczności interwencji na poziomie ustawodawczym. Otóż w Rządowym Centrum Legislacji pojawił się projekt ustawy o zmianie ustawy o doręczeniach elektronicznych oraz niektórych innych ustaw¹⁶. Jednakże na czas powstania impasu prawnego, tj. dnia 1 stycznia 2026 r., od dnia 22 sierpnia 2025 r. projekt pozostał na etapie opiniowania. Na aprobatę zasługuje sam fakt spostrzeżenia konieczności uregulowania tej sytuacji, jednakże nowelizacja o tak kluczowym znaczeniu dla tak podstawowego prawa jak prawo do sądu, powinna być procedowana ze szczególnym priorytetem. W związku z tym przewlekłe działania prawodawcy należy ocenić szczególnie negatywnie.

¹⁵ Zob. interpelacja poselska nr 12606 w sprawie niejednoznaczności funkcjonowania usługi „Połączona skrzynka ePUAP i e-Doręczeń” w aplikacji mObywatel oraz jej wpływu na prawo obywateli do skutecznego dostępu do sądu <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/interpelacja.xsp?documentId=26C7B25A7E2CCC4AC1258D16004A0BCD&view=S> (dostęp: 25.01.2026 r.).

¹⁶ Zob. projekt ustawy o zmianie ustawy o doręczeniach elektronicznych oraz niektórych innych ustaw <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12401303/katalog/13151158#13151158> (dostęp: 30.01.2026 r.).

3. Stosowanie prawa jako sanacja niejasności legislacyjnych

Przed przystąpieniem do analizy poszczególnych orzeczeń sądów administracyjnych w pierwszej kolejności należy wskazać, że stanowiska zawarte w konkretnych postanowieniach można podzielić na dwie grupy. Pierwsza to linia orzecznicza, w której analiza stanu prawnego możliwości wnoszenia skarg za pośrednictwem systemu doręczeń elektronicznych ogranicza się jedynie do przeprowadzenia wykładni językowej oraz oparcia też na jej wyniku. Druga z kolei grupa dotyczy orzeczeń, w których sądy wychodzą poza literalne brzmienie przepisów oraz zgodnie z wykładnią systemową oraz funkcjonalną kierują się zasadami ogólnymi o randze konstytucyjnej, aby przeciwdziałać stanowi niepewności prawnej spowodowanym przez niedopatrzenie ustawodawcy. W tym miejscu należy wskazać, że na aprobatę zasługuje druga grupa orzeczeń, jako że nie traktuje wspomnianych zasad w oderwaniu od rozpoznawanych konkretnych spraw, gdzie zastosowanie znajdują przepisy o doręczeniach elektronicznych. Omówienie obu grup nastąpi na bazie reprezentatywnych przykładów.

W ramach pierwszej grupy należy wskazać postanowienie¹⁷ NSA z dnia 24 czerwca 2025 r., w którym Sąd oddalił skargę kasacyjną na postanowienie o odrzuceniu skargi przez WSA na postanowienie Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej. Naczelny Sąd Administracyjny wskazał, iż system doręczeń elektronicznych oraz przepisy regulujące możliwość jego stosowania wejdą w życie dopiero dnia 1 października 2029 r., w związku z czym do tej pory nie jest możliwe skuteczne wniesienie skargi za pomocą systemu e-doręczeń¹⁸. Na gruncie powyżej zaprezentowanej tezy powstała niekorzystna dla wnoszących skargi podatników linia

¹⁷ Zob. postanowienie NSA z dnia 24 czerwca 2025 r., II FSK 672/25, LEX nr 3887919.

¹⁸ W postanowieniu z dnia 24 czerwca 2025 r., II FSK 672/25, NSA wskazał, że: „w przypadku wnoszenia skargi do sądu administracyjnego przepisy nie przewidują równoważności doręczeń dokonywanych przez osoby fizyczne za pośrednictwem systemu e-PUAP z tymi doręczeniami, jakie udostępnia system e-Doręczeń”.

orzecznicza¹⁹, w której sądy konsekwentnie prezentowały stanowisko, że usługa doręczeń elektronicznych nie jest jeszcze w pełni dostępna. W ramach orzeczeń plasujących się w niniejszej grupie można zauważyć, że uzasadnienia prawne zawierają dogłębną analizę poszczególnych przepisów ustawy o e-doręczeniach oraz p.p.s.a., która sprowadza się jednakże do ich powołania i wskazania ich gramatycznego znaczenia. Zgodzić się należy, iż analizowane przepisy²⁰ nie zawierają sformułowań ocennych bądź wyrażen nieostrych, tym samym są jednoznaczne w swojej treści, jednakże sens normy prawnej może zmieniać się, gdy zastosowanie ma wiele źródeł prawa w jednej sprawie. Pomimo tej jasności nie sposób zaaprobować pominięcia zasad ogólnych systemu prawa w myśl koncepcji klaryfikacyjnej wykładni²¹, w szczególności, gdy treść przepisów może wskazywać na istnienie luki prawnej w związku z niedopatrzaniem ustawodawcy. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w przypadku, gdy wykładnia językowa prowadzi do rozstrzygnięcia absurdalnego bądź godzi w istotę danego prawa, należy odejść od jej efektów²². Powyższa teza potwierdza, że odrzucenie skargi mimo spełnienia wszystkich wymogów

¹⁹ Zob. przykładowe postanowienia WSA w Łodzi: z dnia 11 lipca 2025 r., II SA/Łd 397/25, LEX nr 3890807, II SA/Łd 403/25, LEX nr 3890808 oraz z dnia 25 września 2025 r., II SA/Łd 426/25, LEX nr 3917011. Tożsame stanowiska prezentowane w przytoczonych orzeczeniach były przedstawiane także przed wydaniem orzeczenia o sygnaturze II FSK 672/25 np. postanowienia: NSA z dnia 12 czerwca 2025 r., III OZ 294/25, LEX nr 3902854; z dnia 24 czerwca 2025 r., II FSK 672/25, LEX nr 3887919; WSA w Gliwicach: z dnia 31 marca 2025 r., I SA/Gl 244/25, LEX nr 3845412; z dnia 14 kwietnia 2025 r., I SA/Gl 297/25, LEX nr 3850307; WSA w Kielcach z dnia 18 marca 2025 r., I SA/Ke 67/25, LEX nr 3841316; WSA we Wrocławiu z dnia 26 lutego 2025 r., II SAB/Wr 201/25, LEX nr 3833780; WSA w Bydgoszczy z dnia 29 kwietnia 2025 r., I SA/Bd 173/25, LEX nr 3857281; WSA w Poznaniu z dnia 15 maja 2025 r., I SA/Po 234/25, LEX nr 3860792; WSA w Łodzi z dnia 5 czerwca 2025 r., II SA/Łd 293/25, LEX nr 3873556.

²⁰ M.in. art. 155 ust. 7 ustawy o doręczeniach elektronicznych, zgodnie z którym sądy i trybunały, komornicy, prokuratura, organy ścigania i Służba Więzienna są obowiązane stosować przepisy ustawy w zakresie doręczania korespondencji z wykorzystaniem publicznej usługi rejestrowanego doręczenia elektronicznego lub publicznej usługi hybrydowej od dnia 1 października 2029 r.

²¹ Zob. M. Zieliński, M. Zirk-Sadowski, *Klaryfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, nr 2, s. 102.

²² Por. L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2006, s. 78–79.

formalnych jej wniesienia, ponieważ skarżący korzystał z nowego systemu komunikacji z aparatem państwowym, jest nieprawidłowe, gdyż godzi w prawo dostępu do sądu. Nie można akceptować sytuacji, w której podatnik ponosi negatywne konsekwencje błędów legislacyjnych, a sądy administracyjne nie stosują prawa w taki sposób, który pozwoli na zapewnienie dostępu do praw zagwarantowanych w ustawie zasadniczej.

Podsumowując, pierwsza grupa orzeczeń nie zasługuje na aprobatę, bo sądy, pomijając znaczenie zasad ogólnych prawa, trzymają się znaczenia wykładni językowej, co z kolei powoduje negatywne zjawisko, które można określić mianem powielania błędu ustawodawcy. Wszelkie prawa i wolności gwarantowane przez Konstytucję RP muszą być dostępne dla ich adresatów bez względu na to, czy prawo jest stanowione, czy stosowane.

Przechodząc do grupy drugiej, należy wskazać na postanowienie²³ NSA z 24 września 2025 r. W tymże orzeczeniu Sąd stwierdził możliwość wnoszenia skarg za pośrednictwem systemu teleinformatycznego innego niż ePUAP. Wymaga podkreślenia, że zgodnie z orzecznictwem plasującym się w ramach niniejszej grupy ePUAP był jednym z kanałów komunikacji elektronicznej mającym zastosowanie w postępowaniu podatkowym²⁴. Do czasu wydania omawianego orzeczenia sądy administracyjne, w tym NSA, prezentowały stanowisko oparte na literalnej wykładni przepisów o doręczeniach elektronicznych. Zgodnie z nim pisma wnoszone w formie dokumentu elektronicznego powinny być składane z wykorzystaniem systemu ePUAP na odpowiedni adres skrzynki elektronicznej danego sądu bez możliwości skorzystania przez stronę postępowania z doręczeń elektronicznych. Nawet po wydaniu przedmiotowego posta-

²³ Zob. postanowienie NSA z dnia 24 września 2025 r., I FSK 1395/25, LEX nr 3937870. W niniejszym orzeczeniu NSA jednoznacznie stwierdził, że wnoszenie skargi za pośrednictwem organu z wykorzystaniem systemu innego niż ePUAP jest dopuszczalne, ponieważ w obecnie obowiązującym stanie prawnym funkcjonuje kilka alternatywnych systemów służących do komunikacji elektronicznej z organami państwowymi, jako że funkcjonuje bowiem e-Urząd Skarbowy, a także doręczenia elektroniczne poza systemem ePUAP.

²⁴ Zob. P. Pietrasz, *Komentarz do art. 144 [w:] L. Etel (red.), Ordynacja podatkowa. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2021, pkt 8 komentarza.

nowienia, po przełamaniu niekorzystnej linii orzeczniczej, na oficjalnych stronach sądów administracyjnych w domenie Biura Informacji Publicznych, widnieją powiadomienia, zgodnie z którymi wnoszenie pism procesowych jest możliwe jedynie za pośrednictwem ePUAP²⁵. NSA w sprawie o sygnaturze I FSK 1395/25 przeprowadził jednak wykładnię funkcjonalną i przyjął prokonstytucyjne rozumienie przepisów w oparciu o konieczność zapewnienia prawa do sądu. Sąd podkreślił, że celem informatyzacji postępowań jest usprawnienie komunikacji, a nie tworzenie dodatkowych barier formalnych. Odrzucenie skargi wyłącznie z powodu użycia innego systemu teleinformatycznego mogłoby prowadzić do nieproporcjonalnego ograniczenia prawa do sądu²⁶. W związku z powyższym w warunkach wielości funkcjonujących systemów elektronicznych podatnik nie może ponosić negatywnych konsekwencji niejasności organizacyjnych państwa. W rezultacie NSA opowiedział się za koniecznością merytorycznego rozpoznania skargi wniesionej przy użyciu innego środka komunikacji elektronicznej niż ePUAP, o ile spełnia ona zasadnicze wymogi formalne. Orzeczenie to stanowi istotne odejście od nadmiernie formalistycznego rozumienia wymogów technicznych wnoszenia pism procesowych, co powodowało bezpodstawne odrzucanie skarg wnoszonych do wojewódzkich sądów administracyjnych za pośrednictwem systemu doręczeń elektronicznych.

W powyżej wskazanych orzeczeniach występują tożsame stany faktyczne, lecz zupełnie inne przyjęte podstawy aksjologiczne rozstrzygnięć. W sprawie I FSK 1395/25 NSA ograniczył formalizm w zakresie prowadzonej komunikacji strony z sądami administracyjnymi, przyznając prymat prawa do sądu względem technicznych wymogów korzystania z konkretnego systemu teleinformatycznego. W warunkach wielości systemów komunikacyjnych sąd przyjął wykładnię sprzyjającą efektywnej

²⁵ Zob. np.: <https://bip.warszawa.wsa.gov.pl/77/dane-adresowe-wsa-w-warszawie.html> (dostęp: 22.02.2026 r.); <https://www.bip.gdansk.wsa.gov.pl/461,e-sad> (dostęp: 22.02.2026 r.); <https://bip.wsa.poznan.pl/245/175/zasady-komunikacji-elektronicznej-z-sadem.html> (dostęp: 22.02.2026 r.).

²⁶ Zob. szerzej o zasadzie proporcjonalności: Ł. Folak, *Zasada proporcjonalności w tworzeniu prawa administracyjnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2017, nr 4, s. 57–71.

ochronie praw jednostki. Z kolei w sprawie o sygnaturze II FSK 672/25 NSA przyjął podejście odwrotne, którego rygoryzm powodował obarczenie skarżących podatników negatywnymi skutkami luk prawnych.

Mając powyższe na uwadze należy wskazać, że cyfryzacja postępowania nie może prowadzić do osłabienia prawa do sądu ani tym bardziej do zaprzeczenia jego istocie. Przeciwnie – w warunkach wielości systemów teleinformatycznych na aparacie państwowym oraz jego organach spoczywa obowiązek takiej organizacji komunikacji elektronicznej, aby nie generowała ona ryzyk dla stron postępowań. W pełni zaaprobować zatem należy przyjęcie się linii orzeczniczej²⁷ opartej na postanowieniu²⁸ NSA z dnia 25 września 2025 r. W ocenie Naczelnego Sądu Administracyjnego niejasność tej regulacji nie może obciążać stron postępowania ani prowadzić do tak daleko idących skutków jak odrzucenie skargi lub sprzeciwu²⁹. W omawianych powyżej sprawach o sygnaturach I OSK 1516/25 oraz I OSK 1517/25 sądy pierwszej instancji, w uchylonych orzeczeniach, przyjęły wykładnię literalną przepisów proceduralnych, akcentując obowiązek korzystania z określonego kanału komunikacji elektronicznej pod rygorem negatywnych konsekwencji procesowych. Podejście to opierało się na założeniu, że wymogi techniczne dotyczące sposobu wniesienia pisma mają charakter bezwzględny i ich naruszenie skutkuje odrzuceniem środka zaskarżenia. NSA dokonał jednak odmiennej oceny, wskazując, że w realiach funkcjonowania równoległych syste-

²⁷ Zob. postanowienia NSA z dnia: 28 października 2025 r., I OSK 1516/25, LEX nr 3940890, I OSK 1517/25, LEX nr 3938926; 20 listopada 2025 r., II OSK 2242/25, LEX nr 4021144.

²⁸ Zob. postanowienie NSA z dnia 24 września 2025 r., I FSK 1395/25, LEX nr 3937870.

²⁹ Zob. postanowienia NSA z dnia 28 października 2025 r., I OSK 1516/25, LEX nr 3940890 oraz I OSK 1517/25, LEX nr 3938926, zgodnie z którymi „[z]daniem Naczelnego Sądu Administracyjnego, powyższa regulacja może być myląca i stanowi prawdziwą «pułapkę». Ponadto z ww. przepisu wynika, że od 2026 roku jedynym właściwym systemem stosowanym w tym zakresie powinny być e-Doręczenia. W takiej sytuacji, stanowisko, że jedyną właściwą skrzynką jest elektroniczna skrzynka w systemie ePUAP, który to system w przyszłym roku nie powinien być już stosowany, nie jest oczywiste i nasuwa szereg wątpliwości. Wątpliwości te nie mogą być rozstrzygane na niekorzyść stron. Istniejące wątpliwości interpretacyjne obowiązujących przepisów nie pozwalają bowiem na to, aby wobec stron wnoszących skargi (sprzeciwu) wywodzić tak daleko idące skutki, jakim jest odrzucenie skargi (sprzeciwu)”.

mów teleinformatycznych nadmierny formalizm prowadziłyby do nieproporcjonalnego ograniczenia prawa do sądu. W podobnym duchu wypowiedział się NSA w sprawie o sygnaturze II OSK 2242/25, podkreślając, że cyfryzacja postępowania ma charakter instrumentalny i nie może przekształcać się w autonomiczną przeszkodę w dostępie do sądu.

Porównanie argumentacji WSA i NSA ujawnia zatem wyraźne przesunięcie akcentu interpretacyjnego: od prymatu technicznej poprawności czynności procesowej ku wyższej idei w postaci efektywnej ochrony sądowej. NSA od wydania postanowienia z dnia 24 września 2025 r., I FSK 1395/25 konsekwentnie podporządkowuje wykładnię przepisów proceduralnych oraz tych o charakterze czysto technicznym konstytucyjnemu standardowi prawa do sądu, rozumianemu jako realna, a nie iluzoryczna możliwość poddania sprawy kontroli sądowej³⁰.

Kierunek ten pozostaje zbieżny ze standardem wypracowanym w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na tle art. 47 KPP, zgodnie z którym krajowe regulacje proceduralne nie mogą czynić wykonywania prawa do skutecznej ochrony sądowej nadmiernie utrudnionym ani praktycznie niemożliwym, w myśl zasady skuteczności. W analizowanych orzeczeniach NSA w istocie implementuje ten standard na gruncie prawa krajowego, przyjmując, że w sytuacji niejednoznaczności regulacyjnej oraz wielości narzędzi komunikacji elektronicznej ciężar organizacyjny funkcjonowania systemu nie może obciążać jednostki. W rezultacie prawo do sądu jawi się w tym kontekście jako norma o charakterze korygującym – ograniczająca nadmierny formalizm techniczny, a zarazem wyznaczająca granice interpretacji przepisów dotyczących komunikacji elektronicznej. Cyfryzacja postępowania, choć stanowi istotny element modernizacji administracji publicznej oraz sądownictwa,

³⁰ NSA wskazał bowiem, iż „[p]rawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy nie zostanie urzeczywistnione, jeśli odrzucając skargę bezpodstawnie tamuje się stronie możliwość inicjowania kontroli sądownoadministracyjnej tylko z powodu wniesienia skargi do sądu za pośrednictwem organu, którego działanie, bezczynność lub przewlekłe prowadzenie postępowania jest przedmiotem skargi z wykorzystaniem innego niż e-PUAP kanału komunikacji elektronicznej” (zob. omawiane postanowienie z dnia 24 września 2025 r., I FSK 1395/25, LEX nr 3937870).

nie może prowadzić do osłabienia gwarancji procesowych strony, a tym bardziej do całkowitego pozbawienia prawa do sądu.

Warto pochylić się w związku z powyższym nad regulacjami prawa wspólnotowego, a w szczególności nad KPP, w której to w art. 47 zagwarantowano każdemu prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem oraz dostęp do bezstronnego sądu w przypadku naruszenia praw i wolności zapewnionych przez prawo Unii Europejskiej. Art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej stanowi, że każdej osobie, której prawa lub wolności wynikające z prawa Unii zostały naruszone, przysługuje prawo do skutecznej ochrony sądowej na zasadach określonych w niniejszym przepisie. Każdy ma w związku z powyższym zagwarantowane prawo do rzetelnego i jawnego rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie przez sąd niezawisły, bezstronny i ustanowiony wcześniej na podstawie ustawy. Zapewnia się również możliwość uzyskania porady prawnej oraz skorzystania z pomocy obrońcy lub pełnomocnika. Oznacza to, że państwa członkowskie UE są zobowiązane do zapewnienia realnego dostępu do sądu, a wszelkie ograniczenia techniczne nie mogą prowadzić do faktycznego pozbawienia tego prawa.

W opinii³¹ w sprawie C-437/19 podkreślono, że „należy uszczegółowić ochronę prawną osoby, której dotyczy wniosek. W tym względzie powstaje w szczególności pytanie, czy na podstawie art. 47 karty państwo współpracujące musi przyznać termin na kontrolę decyzji nakazującej, zanim nałoży karę administracyjną. Ta kwestia jest szczególnie problematyczna w przypadku, gdy – tak jak w niniejszej sprawie – adresat decyzji nakazującej uzyskuje znajomość minimalnych informacji wymienionych w art. 20 ust. 2 dyrektywy 2011/16 dopiero w toku postępowania sądowego”. Wynika z tego, że ochrona prawna musi być realna i efektywna, a nie iluzoryczna, co obejmuje również zapewnienie możliwości skutecznego zaskarżenia decyzji, nawet jeśli przeszkody mają charakter techniczny.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że w świetle prawa wspólnotowego, w szczególności art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, podatnik ma prawo do skutecznego środka prawnego i do-

³¹ Zob. *opinia*, ECLI:EU:C:2021:450 w sprawie C-437/19.

stępu do sądu, gdy nie zgadza się ze autorytatywną konkretyzacją normy prawa podatkowego. Ograniczenia techniczne, takie jak brak dostępu do systemu informatycznego niezbędnego do dokonywania doręczeń, nie mogą prowadzić do faktycznego pozbawienia tego prawa. W przypadku, gdy takie ograniczenia uniemożliwiają podatnikowi realizację prawa do sądu, podatnik ma możliwość skutecznego zaskarżenia tego stanu rzeczy, powołując się na naruszenie prawa do skutecznego środka prawnego i dostępu do sądu gwarantowanego przez prawo Unii Europejskiej.

Ograniczenia prawa do sądu nie mogą prowadzić do sytuacji, w której staje się ono jedynie pozorne lub uniemożliwia jednostce skuteczne dochodzenie ochrony prawnej. W szczególności niedopuszczalne jest takie ukształtowanie procedur, które w praktyce naruszałoby istotę tego prawa. Każda ingerencja powinna mieć na celu realizację prawnie uzasadnionego celu oraz pozostawać w racjonalnej proporcji do zamierzonego rezultatu. Innymi słowy, ograniczenia prawa do sądu mogą być wprowadzane wyłącznie wtedy, gdy są konieczne dla osiągnięcia zgodnego z prawem celu i nie wykraczają poza to, co niezbędne do jego realizacji³².

Warto jednocześnie zaznaczyć, że pojęcie rzetelnego procesu sądowego nie ma charakteru sztywnego ani jednolicie określonego. Ocena, czy w danej sprawie został zachowany standard *fair trial*, wymaga uwzględnienia wszystkich okoliczności konkretnego postępowania, w tym jego przebiegu, charakteru zarzutów oraz pozycji stron. Standard rzetelności procesu powinien być zatem ustalany w sposób kontekstowy, z uwzględnieniem specyfiki danej sprawy³³.

Mając na uwadze powyższe, należy wskazać, że analiza art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej oraz przywołanego orzecznictwa jednoznacznie indykuje, iż prawo do skutecznego środka prawnego i dostępu do sądu stanowi fundamentalną gwarancję ochrony praw jednostki

³² Zob. wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 29 lipca 1998 r. w sprawie *Guérin przeciwko Francji*, skarga nr 25201/94, § 37; wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 29 lipca 1998 r. w sprawie *Omar przeciwko Francji*, skarga nr 24767/94, § 34.

³³ Zob. wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 13 września 2016 r. w sprawie *Ibrahim i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 50541/08 i in., § 250.

w porządku prawnym europejskiej wspólnoty. Państwa członkowskie UE mają obowiązek zapewnienia realnej i efektywnej ochrony sądowej, a wszelkie ograniczenia – w tym o charakterze technicznym – nie mogą prowadzić do iluzoryczności tego prawa ani uniemożliwić jego realizacji. W praktyce oznacza to konieczność kształtowania procedur w taki sposób, aby nie naruszały one istoty prawa do sądu i były proporcjonalne względem zamierzonego celu. Jednocześnie standard rzetelnego procesu sądowego nie jest pojęciem sztywnym, lecz wymaga każdorazowej oceny w kontekście okoliczności konkretnej sprawy. Wynika stąd, że ochrona sądowa w prawie unijnym musi być nie tylko formalnie zagwarantowana, lecz także rzeczywiście dostępna i skuteczna dla każdego, kogo dotyczą naruszenia praw i wolności wynikających z prawa wspólnotowego.

4. Podsumowanie

Poddając analizie problematykę doręczeń elektronicznych jawiącą się na łamach analizowanych postanowień, można dojść do wniosku, że cyfryzacja procedur, choć stanowi ona naturalny i pożądany element modernizacji państwa prawa, ujawnia istotne napięcie pomiędzy technicznym wymiarem postępowania a aksjologicznym rdzeniem prawa do sądu. Wielosystemowy model komunikacji elektronicznej składający się na: ePU-AP, e-Urząd Skarbowy oraz doręczenia elektroniczne, przy jednoczesnym rozłożeniu w czasie zobowiązań do ich stosowania przez poszczególne podmioty, doprowadził do powstania luki regulacyjnej, która w praktyce zagroziła efektywności sądowej kontroli działalności administracji publicznej.

Rozbieżności w orzecznictwie sądów administracyjnych pokazały, że literalna wykładnia przepisów proceduralnych, abstrahująca od konstytucyjnego kontekstu prawa do sądu, może prowadzić do nieproporcjonalnych skutków w postaci odrzucania środków zaskarżenia z przyczyn czysto technicznych, które nie noszą znamion formalnych. Taki sposób stosowania przepisów, choć oparty na językowej poprawności interpretacyjnej, w realiach niejednoznaczności legislacyjnej, skutkowało obarczeniem jednostki skutkami wad prawnych funkcjonowania państwowych syste-

mów teleinformatycznych. Powyższe skutkowało ryzykiem iluzoryczności prawa do sądu.

W konsekwencji szczególnego znaczenia nabrało prokonstytucyjne i funkcjonalne podejście prezentowane w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego³⁴, które wyraźnie ograniczyło nadmierny formalizm procesowy. NSA przyjął, że cyfryzacja postępowania ma charakter instrumentalny, gdyż służy usprawnieniu komunikacji i zwiększeniu dostępności wymiaru sprawiedliwości i nie może przekształcać się w autonomiczną barierę w dostępie do sądu. W warunkach niejasności regulacyjnych oraz równoległego funkcjonowania kilku systemów elektronicznych to państwo, a nie podatnik, powinno ponosić ryzyko organizacyjne wynikające z niespójności przepisów przejściowych. Należy wskazać, iż doręczenie nie jest czynnością o charakterze czysto technicznym, lecz stanowi warunek skuteczności aktu procesowego. Pismo doręczone niezgodnie z przepisami nie wywołuje bowiem skutków prawnych przewidzianych przez ustawę.

Powstająca linia orzecznicza NSA pełni funkcję stabilizującą, porządkując praktykę stosowania prawa w okresie przejściowym cyfryzacji postępowań, i wyznacza granice dopuszczalnego formalizmu, zapewniając, że wymogi techniczne nie przekształcą się w barierę dla efektywnej ochrony strony postępowania sądowoadministracyjnego.

Bibliografia:

- Folak Ł., *Zasada proporcjonalności w tworzeniu prawa administracyjnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2017, nr 4, s. 57–71.
- Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, TNOiK, Toruń 2006.
- Pietrasz P., *Komentarz do art. 144 [w:] L. Etel (red.), Ordynacja podatkowa. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2021, pkt 8 komentarza.

³⁴ Zob. postanowienia NSA z dnia: 24 września 2025 r., I FSK 1395/25, LEX nr 3937870, 28 października 2025 r., I OSK 1516/25, LEX nr 3940890, 28 października 2025 r., I OSK 1517/25, LEX nr 3938926, 20 listopada 2025 r., II OSK 2242/25, LEX nr 4021144.

- Steinborn S., *Konstytucyjne i karnoprocesowe uwarunkowania struktury sądownictwa powszechnego w kontekście projektów ograniczenia jej do dwóch szczebli*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 11–12, s. 170–182.
- Szwast M., *Kształtowanie się prawa do sądu w prawie polskim przed uchwaleniem Konstytucji RP z 1997 r.*, „Przegląd Konstytucyjny” 2019, nr 3, s. 33–60.
- Wróbel A., *Głosa do trzech wyroków Trybunału Konstytucyjnego: z dnia 6 października 1998 r., K 36/97, z dnia 16 marca 1999 r., SK 19/98, z dnia 8 grudnia 1998 r., K 41/97*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 1, s. 205–216.
- Zieliński M., Zirk-Sadowski M., *Klaryfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, nr 2, s. 99–111.